

2. Які фактори (умови) сприяли злочинній поведінці особи (осіб)?

Підсумовуючи вищевикладене, можна зробити **висновок** про те, що перелік завдань,

характерних для того чи іншого етапу розслідування економічних злочинів, формулюється на основі предмета доказування.

#### Список використаної літератури

1. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1961. – № 2. – Ст. 15.
2. Волобуєв А. Ф. Тактичні завдання розслідування розкрадань майна у сфері підприємницької діяльності / А. Ф. Волобуєв // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 1999. – № 3. – С. 84–90.
3. Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Анатолій Федотович Волобуєв. – Х., 2002. – 427 с.
4. Бурданова В. С. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по уголовному делу, как важный элемент частных криминалистических методик / В. С. Бурданова // Вестник криминалистики. – 2001. – Вып. 2. – С. 38–42.
5. Казаренко М. С. Про тактичні операції у структурі розслідування економічних злочинів / М. С. Казаренко // Право і Безпека. – 2005. – № 4'6. – С. 73–75.
6. Протидія економічній злочинності / [П. І. Орлов, А. Ф. Волобуєв, І. М. Осика та ін.]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.

Надійшла до редколегії 18.11.2010

#### **ПЧЕЛИНА О. В. ТАКТИЧЕСКИЕ ЗАДАЧИ РАССЛЕДОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ**

Раскрыто содержание понятия тактической задачи расследования и её связь с предметом доказывания в уголовных делах. В соответствии с указанными особенностями предмета доказывания в уголовных делах об экономических преступлениях, обусловленных механизмом совершения преступлений указанной категории, сформулированы тактические задачи расследования экономических преступлений.

#### **PSHELINA O. TACTICAL TASKS OF ECONOMIC CRIMES INVESTIGATION**

The determination of tactical tasks of investigation and its connection with the proving object in criminal cases are explained. The article includes the formulation of tactical tasks of economic crimes investigation in relation to the special features of the proving object in criminal cases of economic crimes that are conditioned by the mechanism of such crimes.

УДК 343.97

#### **О. В. ЛІТВИНОВА,**

*кандидат юридичних наук,*

*старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії*

*з проблем профілактики та розслідування злочинів*

*навчально-наукового інституту підготовки фахівців для слідства та дізнання*

*Харківського національного університету внутрішніх справ*

#### **ОСОБЛИВОСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Розглянуто особливості забезпечення цивільного позову, що заявляється при провадженні по кримінальній справі, повноваження органів дізнання та досудового слідства щодо забезпечення цивільного позову. Проаналізовано недоліки в роботі органів досудового слідства, що призводять до неможливості задоволення цивільного позову.

Цивільний позов у кримінальному процесі спрямований насамперед на захист майнових прав особи, потерпілої від злочину, та на відновлення майнового становища, яке існувало до вчинення злочину. Стаття 28 Кримінально-

процесуального кодексу України (далі – КПК України) передбачає, що особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, має право при провадженні у кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть

матеріальну відповідальність за його дії, цивільний позов, який розглядається разом із кримінальною справою [1].

У Постанові Пленуму Верховного суду України «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна» звернуто увагу на те, що відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, має важливе значення для усунення наслідків злочину та поновлення порушених прав громадян, підприємств, установ, організацій. У кожній справі про злочин, яким заподіяно матеріальну шкоду, повинно бути вирішено питання про відшкодування шкоди [2]. Але, яке свідчить сучасна судова практика (цивільна, господарська, у кримінальних справах), самого факту винесення рішення судом про відшкодування потерпілій особі збитків часто недостатньо, щоб ці збитки були відшкодовані. На етапі виконання рішення суду з'ясується, що в особи, яка відповідає за заподіяні збитки, недостатньо або взагалі відсутнє майно, на яке може бути накладене стягнення і за рахунок якого можна відшкодувати збитки потерпілій стороні.

З огляду на це питання забезпечення цивільного позову, забезпечення можливості виконання рішення суду є особливо актуальними. Найвищу ефективність заходи із забезпечення цивільного позову мають саме на стадії досудового слідства. У зв'язку з цим законодавець і закріпив за органами дізнання, слідчим, прокурором та судом обов'язок ужиття заходів до забезпечення цивільного позову [3].

Проблемам цивільного позову у кримінальному процесі приділялась значна увага з боку таких науковців, як І. Новицький, Я. Клименко, М. Гузела, Ю. Циганюк, Н. Гошовський тощо.

Цивільний позов, заявлений при розслідуванні кримінальної справи, за своєю правовою природою є тотожним із цивільним позовом узагалі. У той же час провадження у кримінальній справі передбачає певні особливості цивільного позову, в ній заявленого. Ці особливості стосуються як порядку заявлення позову, так і процедури його забезпечення. **Метою** даної статті є з'ясування особливостей саме забезпечення цивільного позову, що заявляється у кримінальному процесі.

Незважаючи на єдину правову природу цивільного позову, порядок та підстави забезпечення цивільного позову в цивільному та кримінальному судочинстві дещо відрізняються. Так, питання, пов'язані із забезпеченням позову

при здійсненні цивільного судочинства, регулюються законоположеннями, вміщеними у главі 3 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України [3].

Процесуальне законодавство (ст. 151 ЦПК України) обумовлює допустимість застосування заходів із забезпечення позову наявністю обставин, які свідчать про те, що невжиття таких заходів може ускладнити чи зробити неможливим виконання рішення суду. У цивільному та господарському судочинстві відповідно до принципу змагальності сторін і загальних правил розподілу тягаря доказування обов'язок доведення підстав для застосування заходів забезпечення позову покладатиметься на позивача чи третю сторону із самостійними вимогами на предмет спору. Умовою застосування заходів до забезпечення позову є достатньо обґрунтоване припущення, що майно (у тому числі грошові суми, цінні папери тощо), яке є у відповідача на момент подання позову, може зникнути, зменшитись за кількістю або погіршитись за якістю на момент виконання рішення суду.

Як свідчить практика цивільного судочинства, позивач, виступаючи ініціатором застосування заходів до забезпечення позову, повинен довести суду, що невжиття таких заходів може призвести до неможливості виконання рішення суду. При цьому цивільно-процесуальне законодавство спонукає майбутнього позивача до добросовісного використання наданих йому процесуальних прав. Для недопущення зловживання ними до прийняття ухвали про застосування тимчасових заходів суд вправі вимагати від заявника внесення грошової застави або еквівалентної гарантії у вигляді інших матеріальних цінностей. Розмір цієї застави (гарантії) визначається судом, але має бути не більшим від ціни позову.

У випадку відмови суду в задоволенні позову чи непред'явлення позову застава спрямовується на компенсацію шкоди, завданої відповідачеві застосуванням тимчасових заходів. Предмет застави повертається позивачеві, якщо позов про відшкодування збитків не подано протягом двох місяців після настання обставин, визначених ч. 1 ст. 155 ЦПК. Також предмет застави повертається позивачеві, якщо набрало законної сили рішення суду про задоволення позову або якщо сторони уклали мирову угоду.

Якщо порядок пред'явлення, забезпечення та розгляду цивільного позову в порядку цивільного судочинства детально врегульовано

ЦПК України, то порядок пред'явлення та вжиття заходів до забезпечення цивільного позову в кримінальному судочинстві на сьогодні має певні прогалини. З огляду на це, Пленум Верховного Суду України роз'яснив судам, що при розгляді цивільного позову в кримінальній справі з питань, не врегульованих КПК України, суд може керуватися відповідними нормами ЦПК України.

У сфері кримінального судочинства право цивільного позивача просити орган дізнання, слідчого і суд про вжиття заходів до забезпечення заявленого ним позову (ст. 50 КПК України) не відмінняє встановленого у ст. 125 цього Кодексу обов'язку слідчого щодо забезпечення цивільного позову (навіть не заявленого, але можливого в майбутньому) і передбаченої законом конфіскації майна.

Відповідно до ст. 29 КПК України за наявності достатніх даних про те, що злочином завдано матеріальну шкоду або закладом охорони здоров'я понесено витрати на стаціонарне лікування потерпілого від злочину, орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані вжити заходів до забезпечення цивільного позову.

Обов'язок ужити заходів до забезпечення відшкодування збитків, завданих злочином (забезпечення цивільного позову), закон покладає на орган дізнання, слідчого, прокурора і суд. Якщо в цивільному процесі можливість застосування заходів до забезпечення позову залежить насамперед від ініціативи позивача, який повинен довести, що невжиття таких заходів ускладнить чи зробить неможливим виконання рішення суду, то в кримінальному процесі такі заходи повинні бути застосовані в обов'язковому порядку за наявності лише факту заподіяння збитків злочином.

Заходи із забезпечення цивільного позову на стадії дізнання та досудового слідства полягають у наступному:

1) у здійсненні активних розшукових слідчих дій із виявлення майна підозрюваного, обвинуваченого або осіб, які за законом несуть матеріальну відповідальність за його дії. Активні розшукові дії з виявлення майна можуть здійснюватися після з'ясування особи, яка несе відповідальність за шкоду, завдану злочином. У ході дізнання та досудового слідства, особа яка провадить дізнання, та слідчий (а у справах, у яких досудове слідство не провадилося, – суддя) після пред'явлення цивільного позову зобов'язані встановити особу, яка повинна нести матеріальну відповідальність за шкоду, завдану обвинуваченим;

2) у накладенні арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходились;

3) у вилученні майна, на яке накладено арешт;

4) у складанні опису майна, на яке накладено арешт;

5) у разі необхідності – у передачі майна на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам (див. ст. 126 КПК).

Указані заходи можуть реалізовуватися під час проведення обшуку, виїмки, отримання витребуваних предметів та документів або під час добровільної їх видачі учасниками процесу. Про накладення арешту на майно слідчий складає мотивовану постанову. Майно, на яке накладається арешт, описується [1].

Якщо цивільний позов був пред'явлений у суді першої інстанції до призначення справи до судового розгляду, суддя поряд з іншими питаннями, які підлягають вирішенню у зв'язку з підготовкою справи до судового розгляду, за наявності на те підстав вирішує питання про визнання потерпілого цивільним позивачем і про заходи щодо забезпечення цивільного позову.

Зрозуміло, що найбільш дієвим заходом із забезпечення позову у кримінальній справі є здійснення активних розшукових слідчих дій, спрямованих на виявлення, а потім і вилучення чи арешт майна особи, яка несе відповідальність за заподіяні збитки. Такі слідчі дії полягають в обшуку та виїмці, проведення яких урегульовано гл. 16 КПК України.

Стаття 126 КПК України встановлює порядок учинення дій, спрямованих на забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна. Забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна провадиться шляхом накладення арешту на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого чи підозрюваного або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність за його дії, де б ці вклади, цінності та інше майно не знаходились, а також шляхом вилучення майна, на яке накладено арешт. Накладення арешту на вклади зазначених осіб провадиться виключно за рішенням суду.

Опис майна провадиться в присутності понятих. У необхідних випадках для встановлення вартості майна запрошується спеціаліст, як правило, товаровознавець, який також підписує протокол і опис майна. В описі майна має бути

зазначена назва описаних предметів, їх кількість, індивідуальні ознаки та оціночна вартість.

Описане майно передається за місцем його знаходження членам родини власника майна або іншим особам під розписку, в якій зазначається, що за збереження майна ці особи несуть кримінальну відповідальність згідно зі ст. 197 КК України. У разі необхідності описане майно може бути опечатане і передане на зберігання представникам підприємств, установ, організацій. Якщо описане майно не може бути залишене на зберігання, воно вилучається. Вилученню підлягає особливо цінне майно, коштовності, цінні папери, гроші, які передаються на зберігання в фінансові органи.

Не підлягають описові предмети першої потреби, що використовуються особою, у якій проводиться опис, і членами її родини. Перелік цих предметів визначено в Додатку до Кримінального кодексу України.

Арешт майна і передача його на зберігання оформлюються протоколом, який підписується особою, що проводила опис, понятими і особою, яка прийняла майно на зберігання. До протоколу додається підписаний цими особами опис переданого на зберігання майна. У разі відсутності майна, яке підлягає опису, слідчий складає про це протокол.

Як свідчить практика розгляду кримінальних справ судами, задоволення цивільного

позову у кримінальній справі досить часто є неможливим через несвоєчасне вжиття заходів забезпечення цивільного позову органами дізнання та досудового слідства, а також через недбале документальне оформлення таких дій. Іноді протоколи опису майна та постанови про накладення на нього арешту не містять індивідуальних ознак та оцінки майна. Досить часто у справах зазначається про відсутність у засудженої особи майна, що може бути використане з метою задоволення цивільного позову [4].

Наостанок зауважимо, що однією з причин неповного задоволення або незадоволення цивільного позову у кримінальному судочинстві є неправильне визначення особи, що повинна нести майнову відповідальність за неправомірні дії та відшкодувати матеріальну шкоду. У переважній більшості випадків цивільним відповідачем визнається саме особа, яка вчинила злочин, і заходи до забезпечення цивільного позову відповідно застосовуються лише стосовно неї. При цьому застосування у слідчій практиці інституту майнової відповідальності за дії третіх осіб, що ґрунтується на положеннях Цивільного кодексу України, та виявлення осіб, на яких за законом можна покласти майнову відповідальність за дії порушника, дає можливість більш повно захистити права особи, потерпілої від злочину.

#### Список використаної літератури

1. Кримінально-процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Ліга : Закон Юрист. Версія 7.8.1. – К. : ІАЦ «Ліга» Бізнес Інформ, 2007.
2. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного суду України від 31 берез. 1989 р. № 3. – Ліга : Закон Юрист. Версія 7.8.1. – К. : ІАЦ «Ліга» Бізнес Інформ, 2007.
3. Цивільний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Ліга : Закон Юрист. Версія 7.8.1. – К. : ІАЦ «Ліга» Бізнес Інформ, 2007.

*Надійшла до редколегії 05.11.2010*

#### **ЛИТВИНОВА О. В. ОСОБЕННОСТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ИСКА В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ**

Рассмотрены особенности обеспечения гражданского иска, заявленного при производстве по уголовному делу, полномочия органов дознания и досудебного следствия по обеспечению гражданского иска. Проанализированы недостатки в работе органов досудебного следствия, которые приводят к невозможности удовлетворения гражданского иска.

#### **LITVINOVA O. THE PECULIARITIES OF GUARANTEEING OF CIVIL SUIT IN CRIMINAL PROCEDURE**

The features of a civil suit, said at the proceedings in a criminal case, the powers of inquiry and preliminary investigation for the civil action is viewed out. Shortcomings in the work of pre-trial investigation, resulting in inability to meet the civil action, is analyzed.